

המבט התיכנונית. והרביעית, מנקודת המבט של מי שאחראי על הרזרבה הקרקעית, מי ישתמש בה ואיך ישתמשו בה, או בסלנג המקובל, "שינוי ייעוד".

בכל מגוון נקודות הראות האלה דבר אחד ברור: במצב הקיים אי אפשר להמשיך, כי כיום לכל מקום שאתה מנסה לזוז בתחום הקרקעי, אתה, למעשה תקוע. העובדה שמועצת מינהל מקרקעי ישראל לא מתכנסת כבר חצי שנה, היא ביטוי למשבר ארגוני, אבל היא גם ביטוי למצב ה"תקיעות" שבו אנו מצויים. העובדה שחלק מהחלטות המינהל מתגלגלות בבתי המשפט או שהן בלתי ישימות גם מתוך הערכת המינהל שצריך לשנות אותן — גם היא חלק מ"התקיעות" שבה אנו נתונים.

אדמות הלאום, בבעלות הלאום, שנרכשו כחוק, אסור שיעברו לידיים לא יהודיות

יחיאל לקט

לפני זמן לא רב הונחה על שולחן הכנסת הצעת חוק מטעם חברי הכנסת אמנון רובינשטיין ודן מרידור, שבה מצוי תיקון לחוק מקרקעי ישראל, שמטרתו להפקיע מקרן קימת את הזכות לתת את הסכמתה כאשר מעבירים או מחכירים לידיים לא יהודיות את הקרקע שלה, שהיא נכס של העם היהודי. נכון שמדברים רק על חכירה אבל במציאות הישראלית של היום כללי החכירה הם כמעט כמו העברת בעלות — ומשמעות הצעת החוק, אם תתקבל, שניתן יהיה להעביר את קרקעות הלאום היהודי לבעלות לא יהודית.

הבסיס להצעת השינוי בחקיקה היא המחשבה כאילו המצב הקיים פוגע ביסוד השוויון בין כל אזרחי המדינה ויוצר אי שוויון לגבי חלק מהאוכלוסייה. במהות הדברים הרי זה למעשה המשך הוויכוח הציבורי בשאלה היסודית שעליה ניטשת מחלוקת: האם ישראל היא מדינת העם היהודי או מדינת כל אזרחיה, והאם קרקעות בבעלות לאומית — ובמלה לאומית, אני מתכוון מנקודת הראות של העם היהודי — ניתנות למכירה למי שאינו יהודי.

אין לי כל ויכוח עם אמנון רובינשטיין או עם דן מרידור בנושא אחד: המדינה אכן צריכה להעניק יחס של שוויון לכל אזרחיה. גם דעתי היא כי למדינת ישראל, באמצעות מינהל מקרקעי ישראל, יש חובה לנהוג מנהג של שוויון בכל האזרחים. אולם לא זה המצב לגבי קרקעות קרן קיימת. קק"ל היא הבעלים של בין 15 ל-17 אחוזים מקרקעות המדינה, המוגדרות כקרקע הלאום. הקרקעות האלה, שבבעלות קק"ל — שנרכשו בפועל

(המשך בעמוד 22)

כשר החקלאות, וגם כאיש ההתיישבות, אני רוצה לדון תחילה בנקודת המבט של משרד החקלאות בתחום השימוש בקרקע. קיימת החלטה, או אולי ראוי לקרוא לה הכרעה, שבעבר הייתה מקובלת, והיום היא נתונה בלבה של מחלוקת גדולה: האם מדינת ישראל, בהנחת העבודה שלה לכל תכנון, אומרת שכל שטח שניתן לעבד אותו, הוא שטח לעיבוד, אם בגידול מאוד אינטנסיבי, אם בגידול חד-שנתי, אם במרעה, אם בייעור, או באין סוף קומבינציות בין כל המרכיבים הללו. או אולי הנחת עבודה זו, או שמא עדיף לכנותה "ההנחה הציונית" הזאת, כלל איננה הנחה ולמעשה קיים מרכיב אחר, גורם אחר, שהוא זה הקובע מה יהיה היקף שטחי העיבוד של מדינת ישראל, עד לאן הם יגיעו, ובאילו אינטנסיביות.

השאלה הזאת קשורה מאוד לשאלה מי מעבד את הקרקע. הנחת העבודה שלי, במשרד החקלאות, היא שהאלטרנטיבה של קרקע מוכרת (הפיכת קרקעי לאדמת ביוור) היא הגרועה ביותר מכל הבחירות – מבחינה אקולוגית, מבחינה התיישבותית, מבחינת שמירת האקוויפרים וברוב המקרים גם מהבחינה הכלכלית. הנחת העבודה היא שבכל מקום שבו ניתן שהקרקע לא תהיה מוכרת, היא לא תהיה מוכרת. אני לא מדבר על ייעור מצפה רמון. אני מתכוון לקו הגבול בדרום, במה שנוהגים לכנות "קו הבצורת", בגבול שאיננו קבוע לעד, במקום שעד אליו האלטרנטיבה של הקרקע היא, קודם כל, שהיא תהיה בשימוש. באיזו דרגת שימוש, זו שאלה שניתנת לוויכוח, אבל ביסודו של דבר מדובר בקו שעד אליו הקרקע הזאת תהיה מוכרת בכל הדרכים האפשריות.

**החקלאות
הישראלית ברובה
הגדול מאוד,
תשעים וכמה
אחוזים, נמצאת
בכפר, והכפר
ברובו אינו חקלאי.**

זאת איננה רק קביעה אידיאולוגית, זו גם קביעה אידיאולוגית. זוהי קביעה שממנה נגזרות הרבה מאוד הכרעות תכנוניות, שקוראים להן בשמות שונים: כן רשת ביטחון, לא רשת ביטחון; כן הבטחת העיבוד, לא הבטחת העיבוד; כן הבטחת המחיר, לא הבטחת המחיר; כל קומבינציה בין שלחין, פלחה, מרעה וייעור.

זו ההכרעה הראשונה, מבחינת האחריות המיניסטריאלית הישירה שלי. את ההכרעה הזו אני מציג בדרך כלל בצירוף הכרעה נוספת, שגם היא נתונה במחלוקת: כל כמות המים הזמינה – מים שפירים ומים מטוהרים – צריכה להיות בשימוש. האלטרנטיבה של אי-שימוש היא

הפחות טובה. עמדתי זו שנויה במחלוקת גדולה, וזאת עוד לפני שהגענו לכלל דיון והחלטה בתחום התפלת מים. אחד ההיבטים של המחלוקת הזאת היא העובדה העגומה שגם בשנת בצורת קשה 200-250 מיליון מ"ק מים טובים זורמים לים ללא שימוש. ולא מדובר בסתם מים. 150 מיליון מ"ק מכמות זו הם מים מטוהרים, שכבר הושקעו בהם כל עלויות הטיהור, ובכל זאת הם נשפכים לים ללא תועלת. לפעמים, וזה חמור יותר, הם נשפכים לנחלים, ולעתים, וגם זה חמור מאוד, נשפכים לאפיקי הנחלים מים לא מטוהרים והם זורמים לאקוויפרים.

(יחיאל לקט – המשך מעמ' 20)

בעסקות מכר ממשיות בכספי העם היהודי, ולא ניתנו כמתנה – הן נכס של העם היהודי בלבד. ולכן אין כל סתירה בכך שמדינה דמוקרטית חייבת מצד אחד להעניק שוויון לכל אזרחיה ומצד שני להקפיד על העיקרון שעם איננו מוותר על נכסיו.

אם יש צורך להפריד את הקרקעות שבבעלות הקרן הקימת מקרקעות המדינה, ראוי לעשות את זה כאן ועכשיו. זה הפתרון היותר נכון להכרה בעקרון השוויון כלפי כל האזרחים. למרבה הצער, הנתיב החקיקתי, שבו מבקשים ללכת הח"כים רובינשטיין ומרידור, איננו עולה בקנה אחד עם העיקרון הציוני שהנכסים שבבעלות קק"ל הם נכסים בבעלות העם היהודי, ושמשלת ישראל וכנסת ישראל חייבות לסייע בשמירתם ואסור להן, לפי מיטב הכרתי, ליצור מצב חוקי שיאפשר העברת נכסים אלה לידיים לא יהודיות.

נושא הבעלות הלאומית על הקרקע אינו היחיד המטריד את קק"ל. גם מערכת היחסים המוזרה בין קק"ל למינהל המקרקעין, מחייבת טיפול שורש. שכן, מצב מוזר נוצר בתקופה האחרונה במינהל מקרקעי ישראל, כאשר מועצת המינהל, בניגוד מפורש למה שקובע החוק, איננה מתכנסת. החוק מחייב לכנס את המועצה לפחות אחת לשלושה חודשים ולפחות שש פעמים בשנה. למרבה הצער, המועצה לא התכנסה כבר יותר מחצי שנה. זאת ועוד: כרגע גם לא ברור מה תהיה, בסופו של דבר, האחריות המיניסטריאלית על המינהל. בינתיים, האחריות הפורמלית, עודנה בידי שר התשתיות. אבל כבר קיימות החלטות המצביעות על כך שהאחריות המיניסטריאלית עומדת לעבוד למשד ראש הממשלה. כך נוצר מצב של בין השמשות שבו, למעשה לא נמסר כל דין וחשבון לגורם ציבורי שהחוק מחייב לדווח לו. מה שיש בפועל הוא מנהל מינהל מקרקעי ישראל, שאיננו מצטיין דווקא במתן הכבוד הראוי לגופים הנבחרים וקובעי המדיניות של המינהל, ואם הוא מצטיין במשהו, הרי זה דווקא בזלזול בזכויותיה של הקרן הקימת במינהל. מנהל המינהל הזה מגדיר את האמנה בין קרן קימת לממשלה כפיסת נייר שאיננה מחייבת אותו. וכך נקלענו למצב מאוד לא בריא: לא זו בלבד שהמדיניות איננה

(המשך בעמוד 24)

שתי ההחלטות הללו הן יסודיות לכל דיון בהיבט של שימושי הקרקע בישראל. אז גם הצגתי אותם וגם הבעתי לגביהם עמדה שממנה נגזרות אחר כך הרבה מאוד החלטות נוספות.

נקודה נוספת שיש לה חשיבות היא שאלת הבעלות לא ברמה הלאומית, אלא בעלות במה שנקרא בתקשורת "איגוס זכויות". אין זה סוד שרוב זכויותיה של החקלאות הישראלית לעיבוד הקרקע, כקרקע חקלאית, אינן מנוסחות ואינן מובטחות בשום צורה. לכמאה קיבוצים יש הסכם עם המינהל, לכל השאר יש "כל מיני" דברים אחרים.

השאלה החשובה בהקשר זה היא אם מצב זה תקין מנקודת המבט של החקלאי ומנקודת המבט של המדינה. האם לחקלאי, ככל שהוא עומד בכללים שנקבעו להיותו חקלאי, יש זכות לעבוד את הקרקע שלו כחקלאי ל-49 שנים, ל-98 שנים, ל-196 שנים, וזו זכות שאיננה ניתנת לשינוי כל זמן שהחוכר משתמש בקרקע כחקלאי. התשובה לשאלה זו שלילית. כיום זכות זו לא קיימת וגם לא מוסכמת. אני יודע שאמירה כזו הנה הכללה גדולה. אבל מבלי להיכנס ליותר מדי פרטים, השאלה היא מה בדיוק המשבצת הזו שבה יש זכויות לחקלאי כחקלאי. האם מדובר בשישים דונם באזור אחד או שלושים דונם באזור אחר — כפול מספר היחידות? האם סופרים את כל היחידות או רק את היחידות הפעילות? ומה עושים במקום שבו יש יותר יחידות פעילות מאשר שטח? אינני נכנס לכל השאלות האלה, שכל אחת מהן היא נושא לדין בפני עצמו ולכל אחת מהן יש משמעויות והשלכות מרחיקות לכת.

שנת בצורת בוגב
פוגעת מאוד בחלק
מהיישובים, אם כי
הרבה פחות
מעוצמות הנגיעה
שהיו בעבר, כי
ביישובים חקלאיים
בוגב החקלאות
מייצרת רק 20-25
אחוז מכלל
ההכנסה, וביישובים
רבים אך פחות
מכר.

השאלה הבסיסית והחשובה שעליה יש לדון, לדעתי, הנה פשוטה ביותר: החקלאות הישראלית ברובה הגדול מאוד, תשעים וכמה אחוזים, נמצאת בכפר והכפר ברובו אינו חקלאי. אני חוזר ומדגיש כדי שלא תהיה טעות: החקלאות בישראל נמצאת בכפר, אבל הכפר איננו חקלאי.

איך אמירה זו קשורה למה שציינתי קודם? האם אנחנו חושבים, גם במציאות הזאת — ואני חושב כך — שלמרות שהכפר איננו חקלאי ברובו, ולפי דעתי זו המציאות, הרי פחות או יותר 2.9-3 אחוזים מכוח האדם בישראל יעסוק בחקלאות, ו-2.7-2.8 מהתל"ג יגיעו מהחקלאות. למיטב ידיעתי, אלה סדרי הגודל שאנחנו "מסתובבים" סביבם. אגב, אני אישית, כשר החקלאות, לא הצבתי לעצמי מטרה שכאשר אסיים את הקדנציה יהיו בישראל לא 2.9 אחוזים מכוח העבודה חקלאים אלא 3.5 אחוזים או 4 אחוזים חקלאים.

סדר גודל זה של העוסקים בחקלאות וסדר הגודל הזה של תפוקה חקלאית במדינות מפותחות, במגבלות הקיימות של מים וקרקע, עתיד להישאר ואנחנו, כחקלאים, נצטרך לרוץ מהר מאוד במשק ישראלי צומח — לא של אפס צמיחה אלא שלושה, ארבעה וחמישה אחוזי צמיחה — כדי לקיים את שיעור התוצר החקלאי בתוך התל"ג. משמעות הדבר תהיה שנצטרך להשקיע הרבה מאוד בפיתוח ולערוך הרבה מאוד שינויים מבניים וארגוניים בתחומים שונים בחקלאות.

המשמעות של התהליך הזה היא צמצום מספר החקלאים. ואביא דוגמה מסביבתי הקרובה. לפני שלושים שנה התקיימנו בקיבוצי רק מהחקלאות. השאלה אם תהיה שנה טובה או שנה רעה הייתה "השאלה" בהא הידיעה. כשהתפללנו היטב, ירד הרבה גשם, כשהתפללנו פחות

טוב, ירד פחות גשם. זה היה המשתנה העיקרי. כל השאר היה התפל. שנת בצורת בנגב היום פוגעת מאוד בחלק מהישובים, אבל לשמחתי, רחוק מעוצמות הפגיעה שהיו בעבר. למה? כי גם בתוך היישובים החקלאיים בנגב, ואני מוציא מן הכלל אחדים, החקלאות היא 20-25 אחוז מכלל ההכנסה, וביישובים רבים אף פחות מכך.

(יחיאל לקט – סוף מעמ' 22)

נקבעת בבירור, אלא שאדם אחד, מנהל ממונה, נוהג במינהל המקרקעין מנהג בעלים שרירותי, ללא כל דיווח לגורם ציבורי נבחר.

אין לנו כל כוונה לעבור בשתיקה על מצב דברים זה שהנו, מבחינתנו, בלתי מתקבל על הדעת. ואכן פנינו בתביעה ליועץ המשפטי לממשלה, האמון על שמירת שלטון החוק, כדי שידאג להסדיר את העניין.

*

הנושא האחרון המעסיק את קק"ל כיום, והוא אולי הבעייתי ביותר, נולד בעקבות עתירה לבג"ץ בדבר סמכותה של קרן קימת כ"פקיד היערות".

על פי החוק, מנהל אגף הייעור של הקרן הקימת הוא "פקיד היערות" המוסמך לאשר כריתת עצים או לאסור על כריתתם. במשך שנים רבות מאד נתונה סמכות זו בלעדית בידי קרן קימת, מתוך הכרה בעובדה שכיוון שקק"ל אחראית על הייעור בישראל, היא צריכה להיות גם מי שיקבע, באורח מקצועי, באיזה מקום צריך לכרות את העצים על מנת לחדש את היער, או על מנת למנוע שעצים יפלו על ראשי המבקרים ביערות. ואכן, עשרות שנים לא היתה כל בעיה בתחום זה. אבל, לפתע, בשם זכויות האזרח, בשם סמכויות המדינה ובשם המונח שתמיד משתמשים בו, "ניגוד אינטרסים" – אנו בקק"ל גם כורתים וגם צריכים לאשר לעצמנו את הכריתה – יש מי שמערער גם על נושא זה.

אני משוכנע שערעור זה על המצב הקיים, ובעיקר הטענה של "ניגוד אינטרסים" לכאורה, איננו מוצדק לחלוטין ואסור לקבל אותו. קבלת הערעור והפיכת המצב הקיים על פניו תיצור עוד מערכת ממשלתית, שאולי תיקרא "רשות היערות", והיא תרצה להוכיח שיש סיבה והצדקה לקיומה. התוצאה הבלתי נמנעת תהיה: ויכוחים ומאבקים בשאלה האם לכרות כמה עצים יבשים פה, או לא לכרות עצים שם, ואם זה כן יעזור ליער או לא יעזור ליער. בסופו של דבר עלול להיווצר מצב אבסורדי שבו בג"צ יצטרך לקבוע היכן כורתים עצים. ומי שייזק מכך יהיו היער והציבור.

* הכותב הוא יו"ר דירקטוריון קק"ל

למרות הדברים האלה, כאשר הכפר ברובו איננו חקלאי, שאלת מדיניות הקרקע היא מכרעת. לפי הנתונים המעודכנים מלפני שנה, קיימים כיום 700 אלף דונם מועברים בתוך המשבצות המחולקות. 700 אלף דונם. לא 70 דונם ולא 700 דונם — 700 אלף דונם. המספר הזה הצטמק בשנה האחרונה כיוון שנעשתה פעולה מכוונת להקטנתו. אגב, אינני בטוח שכולם תומכים בפעולה המכוונת הזאת. כשהיא עולה כסף, יש האומרים: אל תעשו אותה. ולא מדובר בכסף לשוטף. מדובר בכסף שמטרתו להפוך את הקרקע למניבה, נאמר: שינטוע פרדס יבש. נאמר: השקעה לעיבוד מחודש של שטח שהיה בעבר שטח שלחין שחולק בין ארבעים-חמישים מושבניקים, שרובם לא עוסקים בחקלאות והשטח היה מועבר, ולא עיבדו אותו שנה, שנתיים, שלוש, ארבע וחמש שנים, וכל התופעות של שטח מועבר כבר היו קיימות בו, כולל ויכוח על הבעלות, כולל נזקים להגנת הצומח, כולל כנראה נזקים גם באקוויפריס.

**המרחב הכפרי
בישראל אינו יכול
להסתפק בהגדרה
שהוא "לא עיר". הוא
משהו יותר מאשר
"לא עיר", הוא משהו
אחר מאשר "לא
עיר".**

עכשיו נשאלת השאלה: האם בתקופה שבה מספר חקלאים מצטמצם, עדיין יש מקום להמשיך ולקיים את העיקרון הזה. ואם כן, מי מקיים אותו. האמת היא שאין בעיה שאת כל השטחים האלה תעבדנה שלוש חברות כלכליות. אם זה יקרה אני יודע בדיוק מי יממן אותן. ואותו דבר אפשר לעשות לא רק בתחום המקרקעין אלא גם בתחומי הייצור החקלאי. כך, למשל, אפשר לייצר את כל החלב הדרוש למדינת ישראל בצומת הקאנטרי קלאב, בצומת רעננה, או אם רוצים לתרום לפיזור האוכלוסייה, אפשר גם בצומת מסמיה. באותה צורה אפשר גם לבנות על רפתות החלב האלה, בקומה שנייה ושלישית, גם לול — ולספק את הביצים הדרושות מאותו אתר מרכזי.

בהקשר הזה יש עוד מספר שאלות. למשל: ההנחה של תמ"א 35 היא כי אנחנו רוצים במדינת ישראל 18 אחוז מרחב אורבני ו־82 אחוז מרחב כפרי. בתור הנחה זה יפה. אבל איך ייראה המרחב הכפרי? כשאני מבקש מהמתכננים שיגדירו לי מה פירוש "מרחב כפרי", רובם אומרים לי שהמרחב הכפרי הוא "לא עיר". לדעתי, המרחב הכפרי אינו יכול להסתפק בהגדרה שהוא "לא עיר". הוא משהו יותר מאשר "לא עיר", הוא משהו אחר מאשר "לא עיר". תפקידנו לגבש תפיסה מהו המרחב הכפרי הזה, שיש לו לפחות שני יתרונות שאותם אני מציע לממש. האחד: שבמדינת ישראל יש יתרון לקוטן והשני — שהמרחב הכפרי ברובו לא חייב להיות פריפריה נידחת, כפי שקורה בחלק ממדינות העולם.

אציג כדוגמה את המרחב הכפרי שבו אני חי, קיבוץ להב. בטווח של 15 קילומטרים בקו אוויר שוכנת אוניברסיטת באר שבע שהופכת להיות אחת הגדולות בארץ; 20 קילומטרים בכיוון השני מצויים מכוני המחקר הכי מפותחים שאסור להזכיר את שמם; ואלה מרחקי הנסיעה גם מרעננה לתל-אביב, או להרצליה, אם נוסעים לעבוד בהיי-טק. אז באיזה מרחב כפרי מדובר? אולי ניתן לקיים את המרחב הכפרי הזה גם בתבל אשכול וגם בכני שמעון, כשחצרים היא במרחק שבעה

קילומטרים מבאר שבע? גם הגליל העליון כבר אינו פריפריה נידחת, ובוודאי שלא יהיה כזה אם הכבישים יהיו טיפה יותר טובים. על פי התפיסה הזאת, הכפר לא חייב להיות אזור נידח שבהגדרה הוא ברמת חיים נמוכה, ברמת תרבות נמוכה, ברמת חינוך נמוכה, ברמת שירותי רווחה נמוכה, ולמעשה כל מי שיכול, בורח ממנו.

שאלת הבעלות על הקרקע של המשתמשים בה היא מכרעת. אם אביא דוגמה למה שיתרחש בפועל אולי תהייה כוונתי ברורה יותר. למשל: דוגמה מענף הפטם. מי שרוצים לעשות ביזנס אוספים את מכסות הפטם, מרכזים מכסה ועוד מכסה ועוד מכסה עד שמשתלטים על חלק משמעותי מהמכסות. בדרך זו הופכים החקלאים להיות דיירי משנה בלולים של עצמם. הבעלים למעשה הם מי שמממנים את החקלאים. תהליך דומה מתרחש גם בקרקע, אף כי לא באותם היקפים. פתרון שאלת איגום הזכויות יאפשר קודם כל את איגום הזכויות של החקלאים כחקלאים, וגם ייצור שני דברים ברורים: האחד, אפשר יהיה לומר לחקלאי שכלל שיעבד את חלקתו כחקלאי, לא תהיה לאיש הזכות לומר לו: "לך מכאן". השני, אם אתה לא חקלאי, אם אתה לא מעבד את החלקה שלך – היא לא שלך. אני מודה כי לא כל חבריי מקבלים את הרעיונות האלה שלי, אבל זו השקפת עולמי.

עכשיו אדון בהיבט הנוסף ששייך לנושא והוא ההיבט התיכנוני. אני מסרב לראות את החקלאות כ"מחסן עם שני חדרים". האחד, מחסן מים והשני, מחסן קרקע. כשיש מחסור במים – מוציאים מים מהמחסן. וכשיש מחסור בקרקע – גם אז הולכים למחסן. אסור לשכוח כי "המחסנאי" במקרה זה הוא לפעמים שני אנשים במושב, לפעמים שני אנשים ועשרה תאילנדים, ולפעמים רבע מקיבוץ, שלקחו להם השנה מים כי המחסן היה ריק. אי אפשר, ואפילו אסור, להתייחס לחקלאות רק כאל מחסן בנוסח האומר: אתם תשמרו על המחסן ומה שיש בו, עד שנרצה את המצבורים האלה לשימושים אחרים.

גישה זו משליכה על הוויכוח איך יתכננו את המרחבים בישראל. האם האינטרס של שטחים פתוחים רבים יותר הוא רק אינטרס ירוק, הוא רק אינטרס חקלאי, או אולי בכלל המדובר באינטרס לאומי כולל שאומר: "כן, אנחנו רוצים שהמרחב האורבני יהיה בצפיפות מסוימת, והמרחב הכפרי יהיה פרוס בצורה אחרת". ברור לכול שבמהלך השנים הבאות מדינת ישראל תפתח ותגיע לשמונה מיליון תושבים, תשעה, עשרה, 11 ו-12 מיליון, כן ירבו. ותושבים אלה יצטרכו עוד ועוד שטחים כדי שיצטרפו לחלק האורבני של המדינה. וכאן כמובן תישאל השאלה: מיהו השומר הנכון יותר של הקרקע הזאת עד שנצטרך אותה. אינני רוצה להסתיר את העובדה שגם בנושא זה יש מחלוקת בין החקלאים. ולעומת זאת קיימת הגישה שהחקלאים הם למעשה לא חקלאים אלא נדל"ניסטים שנכשלו, וכל מה שהם עושים בחיים זה "איכשהו".

לדעתי, תהיה זו טעות גדולה מאוד אם גיבוש ההסכמה הלאומית המתודשת בשאלות הללו תיעשה מנקודת הראות והאינטרס של רמת רחל, גליל ים, רשפון או גם עמינדב. ואלה רק דוגמאות. אם נעסוק במונחים כמותיים, יתברר עד מהרה כי קיימים כיום ששים אלף בעלי נחלה. שלושים אלף מזה במושבים ושלושים אלף בקיבוצים. ששים אלף. לא פחות. על פי

התכנון הלאומי צריך לבדוק מה באמת קורה עם הקרקע, שהרי יושבים עליה. האם כולם רוצים להיות גדל"ניסטים כמו גליל ים ולעסוק רק בשינוי ייעוד הקרקע? אני לא רוצה להיות גליל ים.

**מי שקנה לפני
שנתיים משק,
ואפילו אם שילם
תמורתו שני מיליון
דולר, לא קיבל
בעלות על שישים
דונם מהעם היהודי.**

כיום, במצב הדברים הזה, שוב אי אפשר לברוח מדיון בשאלה של שינוי הייעוד. ואני מציע שאפילו לא ננסה לברוח ממנה. אינני מקבל את הגישה שאומרת "כולה שלי". אני בקיבוצי קיבלתי 10,000 דונם מהעם היהודי בשביל להיות כנגב. עכשיו אני בעלים של 10,000 דונם, ממש כמו ההורים שלי שקיבלו מאותו בעל בית, מהמדינה, 280 מ"ר בקריית בורוכוב. בבית הזה, על השטח הזה, גר עכשיו אחי. הוא היוון את החוזה שלו ל-96 שנה. חוזה כזה הוא כמו בעלות מלאה. ומה הדין לגבי שנינו? האם הבעלות שלנו דומה? לדעתי, אינני יכול לומר "כולה שלי" על אדמותיי, אבל זו איננה דעתם של רבים מחבריי. זוו הדילמה העיקרית. למרבה הצער, התנהגותנו

ועמדתנו מביאות אותנו להפסיד את המאבק על איגום הזכויות כחקלאים, כי חלק מאתנו חושבים שהקרב הוא על שינוי ייעוד. ועל זה למעשה ניטש הוויכוח העיקרי בנושא עיגון הזכויות כחקלאים.

אחרי הדברים האלה, ואחרי הוויכוחים האלה, עדיין קיימת בעינה השאלה של שינוי הייעוד. לדעתי, צריך וניתן למצוא אותה נקודת איזון נכונה בין החזרת היכולת הלאומית המלאה לתכנון, לזיום ולקבוע את סדרי העדיפויות, לבין היענות לזכותו של מי שעיבד את הקרקע במשך עשרים, שלושים, ארבעים שנה, אבל לא למי שקנה את החלקה במושב לפני שנתיים. איפה הגבול? על כך בדיוק נטוש הוויכוח. אני מסוגל להעריך מה הגבול הנכון, אבל לפחות לגבי שנתיים אין לי כל התלבטות. מי שקנה לפני שנתיים משק, ואפילו אם המדובר היה בשני מיליון דולר, לא קיבל בעלות על שישים דונם מהעם היהודי, גם לא במקרה של שינוי ייעוד. כי אם ניתן זכויות למי ששילם, מה נאמר לאלה שאחזו בקרקע מהשנים '37, '47, '57 או '60, שאין להם שום זכות?

עמדתי הנחרצת היא שהזכות הזאת צריכה להיות בעיקרה אחידה, בלתי מותנית בערך הקרקע ובלתי מותנית במיקום. מקורותיה יהיו בהפרשים הגדולים מאוד בערך הקרקע בין אבן מנחם לבין להב וגליל ים. יש הפרש וצריך שיהיו לו רצפה וגג. והגג לא צריך להיות בסדרי גודל שכל מיני אנשים מפנטזים עליהם. אבל עם זאת אי אפשר לבוא ולומר לחקלאי: אתה עשית את שלך, עכשיו אתה יכול ללכת. דיון בשאלה הזאת חייב להנחות אותנו למציאת פתרון שמצד אחד יאפשר למוסדות הלאומיים-ממלכתיים, חופש תכנון וחופש הקצאת הקרקעות לצורכי דיוור, תיירות ותעשייה, ומצד שני יתווה דרך למצוא את הנתיב למתן פיצוי הולם עם מגבלות ברורות וחזקות מאוד. חובתנו להגיע להסכמות שחלק מהן יעוגנו בחקיקה, וזאת לטובת כל הצדדים הנוגעים בדבר.

מי שמניח שהנושא הזה הולך להסתדר בעוד שנה־שנתיים, אינו יודע היכן הוא חי. אני רואה בתחום הזה שלושה איומים שכולם גרועים. האיום האחד הוא של כאוס כללי, של תוהו ובוהו, והוא לא רחוק. האיום השני קרוי בסלנג של ההתיישבות "פסק דין פרי העמק". אחרי פסק הדין הזה נוצר עולם חדש באגודות השיתופיות. מה שנקבע בו היה שהערבות ההדדית לצורך חובות בין אגודות אינה תופסת. אני משוכנע כי מי שהלך לבית המשפט עם התביעה שהולידה את הפסיקה הזו, לא התכוון שזו תהיה התוצאה. בכל מקרה הפסיקה היוותה רעירת אדמה. אחרי הפסיקה נוצר עולם חדש לחלוטין. משמעות הדברים היתה שלי אין זכויות. וזה בעיני מצב בלתי מתקבל על הדעת.

האיום השלישי טמון בתחום האמוציות. על כולנו לעשות מאמץ גדול מאוד כדי להוריד את רמת האמוציות בדיון על זכויות החקלאים בקרקע, לרמה שבמסגרתה ניתן יהיה לקבל החלטות מעשיות. כאשר כותבים בעיתונים שהחקלאים רוצים לקחת 60 מיליארד שקל, 600 מיליארד שקל — במספרים האלה, כל מספר זוכה, וכל טיעון הופך להיות אמוציונלי. בצד השני של החלום על "העושר הגדול" הולכים לנשל את החקלאים מכל אדמותיהם ומפרי עמלם רב השנים, ואני מדבר על אנשים חיים. אנשים שאנו פוגשים יום יום. אנשים שעבדו, נלחמו וחלמו ועכשיו באים ואומרים להם: זמנכם עבר. במקרה הטוב אולי נעמיד חלקה לרשות הבן שלכם.

במסגרת כל מה שתוארתי לעיל אני חושב שאפשר, ואפילו חשוב, להגיע הסכמה כלשהי. הדרך אליה לא תהיה קלה. אפשר להעריך אפילו שאף אחד לא יהיה אולי מרוצה ממנה לגמרי. מצד אחד, מסתובבים בשטח עורכי דין רבים שמסבירים להרבה מתיישבים כי "אין לכם כל בעיה. אתם למעשה הבעלים על הקרקע במאה אחוזים. אף אחד לא יזיז אתכם משום מקום, אף פעם". מצד שני, קיימת חוות דעת האומרת: לכם, החקלאים, לא מגיע דבר. רק במקרה נתקעתם על האדמה הזאת.

הוויכוח הזה כבר מזמן אינו דיון תיאורטי ולא ויכוח אקדמי. זה דיון קיומי. אי אפשר לעסוק בו רק בצד התיאורטי. צריך להוסיף לו גם קצת מימד היסטורי. הדיון הזה לא התחיל השבוע. הוא לא התחיל השנה. הוא גם לא התחיל לפני חמש שנים. הגיע הזמן לעסוק בו ברצינות, ביסודיות, בדרך הוגנת ורציונלית.

אספר כאן סיפור שסופר גם בוועדת הכספים של הכנסת. הוא מציג בתמציתיות את שורש הבעיה. מיכה גולדמן, מכפר תבור, הסביר לי פעם, מה ההבדל בין כפר תבור לעין דור ולגזית. הוא סיפר כך: אנחנו היינו מושבה על אדמת פיק"א. פיק"א מעולם לא האמינה באידיאה של אדמת הלאום. התוצאה היתה שאבא שלי שילם גרוש בשנה וכך רכש בעלות על הקרקע. עכשיו אני הבעלים. השכנים שלנו, בעין דור, לא היו במסגרת פיק"א. הם היו בשומר הצעיר ובקרן הקיימת. חלק מהם קנו קרקע ומטעמים לאומיים העבירו אותה לידי קרן קיימת.

אז למי שייכת הקרקע שלהם? לקק"ל או לחברי עין דור, שרכשו אותה בכסף? גם חברי עין דור הם בני אדם. במקרה הם שכנים של כפר תבור ורואים את ההבדל בין שני צדי הכביש. אבל אם חבר בעין דור יאמר: "אני לא רוצה מה שיש בכפר תבור, אבל אני רוצה משהו", יתחילו

לדבר איתו ברוסית ובערבית. וכפי שידוע ברוסית ובערבית מדברים כאשר רוצים לקלל. ואחרי הקללות ישאלו אותו שאלה פשוטה: מה פתאום אתה רוצה משהו? מה פתאום באת לכאן? לא מגיע לך דבר.

מעולם לא פיתחתי רגשי נחיתות יוצאי דופן עם עצמי, אבל כיום קשה מאוד מאוד, כמעט על גבול הבלתי אפשרי, לעמוד בדיון הזה מן הבחינה הציבורית. קשה מאד אפילו בעמדות כמו אלה שאני מייצג. את הוויכוח הזה אפשר לנהל עוד ועוד ברמת אמוציות כזו או אחרת, עד שיהיה ברור שלא ניתן להגיע לפתרון כלשהו. אז גם לכך כבר יש הצעה: להקים ועדה. לא עוד ועדת רונן אלא ועדה כזאת שיהיה ברור לכולם שזו ועדה מחליטה ולא ועדה ממליצה. כלומר, נעביר לה את המנדט להכריע. רק ועדה כזו תוכל להתיר את "הקשר הגורדי" הזה, כי המערכת הציבורית-פוליטית שלנו אינה מסוגלת להוליד מתוכה פתרון שאפשר יהיה לחיות אִתו. שכולם יוכלו לחיות אִתו. זה חשוב לחברה הישראלית, גם כדי לגבש את הנורמות בתוכה, לא כתרגיל הינוכי, אלא כתרגיל בפוליטיקה בת זמננו, גם כדי לנסות לגבש את ההסכמה הזאת לא בדרך של משהו שייפול עלינו מבחוץ, או בדרך של פסיקת בית המשפט העליון.

אין ספק שקיים כאן ויכוח בין אינטרסים לגיטימיים. אנו חיים במצב של התנגשות בין אינטרסים אמיתיים של העיר ושל הכפר, ויש אפילו פערים גדולים במה שחושבים בתוך אותה תנועה, אם זה קיבוצים ואם זה מושבים — על פי הגיאוגרפיה ועל פי ההיסטוריה. יש הבדלי דעות גדולים מאוד בין יישובים שחושבים שיש להם היכולת להגיע בתוכם להסכמה, לבין יישובים שאומרים: לא נוכל להגיע להסכמה בתוכנו, ולכן עדיף המצב הקיים.

אני משוכנע שלא תהיה ברירה לכולנו — ואני יודע שיש הרבה מקרים שבהם אומרים "אין ברירה" — אלא לקבל החלטות. כאן ועכשיו. ואחר כך, רק אחרי הסכמות והבנות, נראה אם ניתן או אם אפשר להתאים בחקיקה גם את המערכת המשפטית.